

РОЗДІЛ 1

БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

1.1 Теоретико-методологічні основи безпеки життєдіяльності в соціальній сфері

1.1.1 Безпека соціальної сфери в контексті основ національної безпеки

Одним із пріоритетних напрямів соціальної політики є державна політика, спрямована на формування та збагачення соціальної безпеки людини і суспільства. Соціальний захист, соціальна безпека, з одного боку, та соціальний розвиток, соціальні відносини - з другого, органічно поєднані: без розвинутих соціальних відносин не може бути стабільної соціальної безпеки людини, суспільства, а остання значною мірою зумовлює розвиненість, зрілість процесів соціального, суспільного розвитку.

Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає безпеку як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам» [1].

Поняття «соціальна безпека» є комплексним, містить економічні, політичні, соціальні та духовні аспекти, відображає все те, що впливає на середовище існування людини, на якість життя людей, робить суспільство стійким, здатним до розвитку. Соціальна безпека пов'язана із стійкістю соціально-політичної системи до несприятливих впливів, з її здатністю до суспільної інтеграції та адаптації до умов, що змінюються. Тому передумовою забезпечення соціальної безпеки є наявність так званих запобіжників, основним завданням яких є унеможливлення виходу основних елементів соціально-політичної системи за критичні межі.

Основні засади державної політики, спрямованої на забезпечення національної безпеки у соціальній сфері, визначені в Законі України «Про основи національної безпеки України», це створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення зростання рівня життя і добробуту населення. До загроз національній безпеці України в зазначеному документі відносять:

- неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;
- кризи системи охорони здоров'я і соціального захисту населення;
- поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;
- загострення демографічної кризи;
- зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;

- прояви моральної та духовної деградації суспільства [1].

Структурно-функціонально система соціальної безпеки складається із таких елементів:

- суб'єктів соціальної безпеки (органи державного управління, інститути громадянського суспільства);
- об'єктів соціальної безпеки (інтереси та цінності людини, суспільства, держави);
- принципів формування та забезпечення соціальної безпеки;
- механізмів та інструментів державної політики щодо забезпечення соціальної безпеки.

Забезпечується соціальна безпека шляхом реалізації державної політики з використанням механізмів та інструментів державного управління. Важливим інструментом формування соціальної безпеки є дотримання соціальних стандартів якості та рівня життя. Держава повинна затвердити пріоритетними не мінімальні, а оптимальні соціальні стандарти, які мають забезпечити різним категоріям населення рівні соціальні можливості, перспективи горизонтальної і вертикальної мобільності та умови для саморозвитку [2].

Соціальна безпека забезпечується в процесі трансформації суспільних, зокрема соціальних відносин. Основними складовими соціальної сфери, через які виявляється рівень забезпечення соціальної безпеки, зокрема, є добробут, рівень доходів населення, оплата праці, стан здоров'я, зайнятість, демографічна ситуація, соціально-класова диференціація, соціальний захист, пенсійне забезпечення тощо. Вона залежить від соціально-економічного розвитку, наявності людських, матеріальних, природних ресурсів.

Основними чинниками загроз національній безпеці у соціальній сфері виокремлено: низький рівень життя та соціальної захищеності значних верств населення; наявність великої кількості громадян працездатного віку, не зайнятих суспільно корисною діяльністю; незадовільний стан системи охорони здоров'я; тенденції моральної та духовної деградації в суспільстві неконтрольовані міграційні процеси в країні тощо. Відповідно, все, що знижує якість життя, завдає шкоди конкретній людині, суспільству в цілому, є факторами, які загрожують соціальній безпеці. Існує чітка залежність між показником соціальної стабільності суспільства та рівнем соціальної безпеки. Порушення соціальної стабільності суспільства неминуче призводить до підвищення соціальної небезпеки [3].

Основними завданнями забезпечення соціальної безпеки є виявлення й оцінка ризиків та загроз, пошук резервів підвищення соціальної безпеки та прискорення соціально-економічного розвитку держави, розробка механізмів, засобів і методів, які запобігають соціальним загрозам. Підвищенню ефективності процесу забезпечення соціальної безпеки сприятиме модернізація всієї системи суспільних відносин, які б адекватно відповідали новим потребам людей та можливостям їх реалізації.

Вагому роль у забезпеченні соціальної безпеки відіграють соціально-трудові відносини. Розвитку соціально-трудових відносин і насамперед

ринку праці та зайнятості населення сприятимуть: підвищення ефективності використання трудового потенціалу, забезпечення продуктивної зайнятості, скорочення прихованого безробіття, створення нових і ефективного використання наявних робочих місць, розширення заходів активної політики зайнятості, розвиток підприємництва, здійснення політики підтримки само зайнятості населення, підвищення його територіальної мобільності з метою перерозподілу робочої сили між регіонами.

Основними шляхами державної політики забезпечення соціальної безпеки є:

- у сфері духовних відносин: створення умов для розвитку інтелектуального потенціалу та капіталу суспільства, загальнолюдських світоглядних цінностей, збагачення духовної культури, динамізація розвитку науки, реформування системи освіти, формування концептуальних засад демократизації соціогуманітарного освітянського поля, гуманізація системи державного управління, суспільного життя;

- у сфері політичних відносин: розв'язання наявних суперечностей у системі владних відносин, посилення дієздатності держави, політичних партій у регулюванні процесів суспільного розвитку, створення надійної політико-правової системи стримувань і противаг як неодмінної умови збалансованості, єдності гілок влади, утвердження ефективної системи державного управління;

- у сфері економічних відносин: створення умов для посилення дієздатності держави у вирішенні стратегічних завдань соціально-економічного розвитку суспільства в процесі функціонування цивілізованих ринкових відносин, функціонування та вдосконалення відносин власності, здійснення радикальних правових заходів щодо максимальної детінізації української економіки;

- у сфері соціально-класових відносин: формування різноманітних елементів сучасної соціально-класової структури суспільства, насамперед розвитку середнього класу як чинника соціально-політичної та економічної стабільності, соціуму на основі динамічних процесів соціальної мобільності;

- у сфері соціально-трудова відносин: створення умов для підвищення соціально-економічної активності населення; застосування сучасних мотиваційних і стимулюючих механізмів високопродуктивної праці; забезпечення достатнього життєвого рівня кожної людини на основі здійснення зваженої активної політики доходів; упровадження гнучкої, динамічної системи оплати праці; розширення заходів активної політики на ринку праці, зокрема створення робочих місць у секторі громадських робіт, будівництві інфраструктури тощо;

- у сфері соціального захисту: формування динамічної, гнучкої системи соціального захисту; розробка і впровадження в практику нової моделі соціального страхування; подолання демографічної кризи; недопущення руйнування людського, трудового та інтелектуального потенціалу, забезпечення їх розвитку; удосконалення правової системи щодо захисту та забезпечення реалізації соціальних прав і гарантій; підвищення рівня та

якості життя населення; реформування системи соціальної допомоги, посилення її адресності; спрямування бюджетних соціальних видатків на розвиток людського потенціалу, підвищення його якості як основи економічного зростання та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки; підвищення доступності та якості послуг освіти й охорони здоров'я, розвиток соціальної інфраструктури, сприяння духовному та фізичному розвитку населення;

- у пенсійній сфері: реформування системи пенсійного забезпечення та пенсійного страхування; підвищення ефективності пенсійних видатків в умовах обмеженості бюджетних ресурсів, що передбачає: нові управлінські підходи до планування пенсійних виплат; визначення ступеня участі та повноважень основних партнерів у фінансуванні та адмініструванні пенсійних програм; запровадження системи критеріїв та індикаторів з метою моніторингу й оцінки досягнення визначених цілей. Впровадження накопичувального рівня пенсійного страхування безпосередньо впливатиме на збільшення обсягів заощаджень на накопичувальних пенсійних рахунках, що дасть змогу використовувати інвестиційні ресурси накопичувальної пенсійної системи України.

1.1.2 Основні поняття і характеристики небезпечних, екстремальних та надзвичайних ситуацій

Готовність будь-якої держави світу до надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру багато в чому ґрунтується не тільки на підготовку відповідних служб і структур, але і на загальній готовності населення. Основа такої готовності - широке інформування населення про надзвичайні ситуації та його навчання навичкам надання першої допомоги і психологічним основам виживання. Статистика показує, що людина, що володіє навіть самими мінімальними знаннями першої допомоги, в критичній ситуації витрачає менше часу на оцінку того, що відбувається, рідше впадає в паніку і здатний більш об'єктивно оцінювати вихідні загрози. Важливий факт, що така людина набагато ефективніше взаємодіє з держструктурами, які займаються ліквідацією наслідків надзвичайної ситуації. Навіть одна підготовлена людина з десятків працівників одного офісу або підприємства здатна суттєво знизити кількість постраждалих і загиблих, грамотно організувавши евакуацію, оперативно викликавши екстрені служби і надавши їм найбільш повну інформацію про те, що відбувається.

Небезпечною називається ситуація, в якій виникає пряма загроза життю і здоров'ю людини. Небезпека - здатність заподіяти будь-яку шкоду, нещастя; можливість чого-небудь небезпечного, якого-небудь нещастя, шкоди. В природі або техносфери - ситуація, при якій можливе виникнення явищ і процесів, здатних вражати людей, руйнівню діяти на тваринний і рослинний світ, завдавати матеріальних збитків. У суспільному житті існують також небезпеки соціального характеру (насамперед прояви злочинності), що виникають з вини людей.

Екстремальна ситуація (від лат. *extremus* - крайній) - сукупність умов і обставин, що виходять за рамки звичайних, які ускладнюють або роблять неможливою життєдіяльність індивідів або соціальних груп. Зазвичай це поняття використовується як синонім надзвичайної ситуації. Екстремальні ситуації - це найбільш складні небезпечні ситуації, коли збігаються кілька несприятливих для людини умов і факторів ризику. Екстремальні ситуації зазвичай вимагають для захисту життя і здоров'я людини напруги всіх його фізичних і духовних сил.

У літературі часто використовується поняття «екстремальна ситуація», яке відображає вплив на людину небезпечних і шкідливих факторів, що призвели до нещасного випадку або надмірного негативного емоційно-психологічного впливу. До екстремальних ситуацій відносяться травми на виробництві, пожежі, вибухи, дорожньо-транспортні пригоди, а також обставини, які можуть призвести до травм різної тяжкості.

Населення повинне бути готове до дій в екстремальних ситуаціях, які можуть статися з ними в процесі життєдіяльності, так як деяка ймовірність нещасного випадку завжди існує. Отже, завчасно необхідно передбачити заходи надання допомоги потрапивши в екстремальну ситуацію. Щоб зменшити негативний вплив несприятливих факторів, зберегти самовладання, витримку, здатність до самопомоги, необхідно проводити психологічну, фізичну та інші види підготовки осіб, які можуть опинитися в екстремальних ситуаціях. Екстремальні ситуації звичайно пов'язані з невеликою кількістю людей і мають локальний характер.

Надзвичайна ситуація - це обстановка на певній території, що склалася в результаті аварії, небезпечного природного явища, катастрофи, стихійного або іншого лиха, які можуть спричинити або спричинили за собою людські жертви, шкоду здоров'ю людей або довкіллю, значні матеріальні втрати і порушення умов життєдіяльності людей. Надзвичайні ситуації - це великомасштабні небезпечні та екстремальні ситуації з залученням великої кількості людей і загрожують важкими наслідками.

Надзвичайними ситуаціями називають обставини, що виникають в результаті природних стихійних лих, аварій і катастроф техногенного, екологічного походження, військового, соціального і політичного характеру, що викликають різке відхилення від норми життєдіяльності людей, економіки, соціальної сфери чи природного середовища.

Надзвичайні ситуації - події, що відрізняються масштабністю, які охоплюють значну територію і загрозові великому числу людей. Підрозділ небезпечних ситуацій на екстремальні та надзвичайні носить умовний характер, розмежувань за масштабом не проводиться.

Поняття надзвичайної ситуації засноване на тому, що джерелом її є небезпечна пригода, в результаті якої створюються вражаючі фактори прямого або непрямого впливу на людину. За характером джерела розрізняють техногенні, природні, біосоціальні і військові надзвичайні ситуації.

Джерелом техногенної надзвичайної ситуації є небезпечна техногенна подія. До небезпечних техногенних інцидентів належать аварійні вибухи в промисловій зоні індустріально-селитебного комплексу; аварії на інженерних та транспортних комунікаціях; пожежі в промисловій зоні індустріально-селитебного комплексу; хімічні аварії, пов'язані з надходженням у навколишнє середовище небезпечних хімічних речовин; радіаційні аварії і т. п.

Джерелом природної надзвичайної ситуації є небезпечне природне явище, в результаті якого на визначеній території або акваторії може виникнути надзвичайна ситуація. Небезпечне природне явище є подія природного походження або результат діяльності природних процесів, які за своєю інтенсивністю, масштабом поширення і тривалістю можуть надати вражаючий вплив на людей, об'єкти народного господарства і навколишнє природне середовище. До небезпечних природних явищ відносяться небезпечні геологічні, гідрологічні та метеорологічні явища, а також природні пожежі.

Джерелом біосоціальної надзвичайної ситуації може бути особливо небезпечна або широко розповсюджена інфекційна хвороба людей, сільськогосподарських тварин і рослин.

Джерелом військової надзвичайної ситуації є застосування сучасних засобів ураження. До сучасних засобів ураження відносяться бойові засоби, що знаходяться на озброєнні військ, застосування яких у воєнних діях викликає загибель людей, тварин і рослин, руйнування і пошкодження об'єктів народного господарства, елементів навколишнього природного середовища.

Загалом надзвичайні ситуації можна розглядати як сукупність надзвичайних і екстремальних ситуацій, яку називають небезпечною ситуацією. В основі екстремальних та надзвичайних ситуацій лежить залишковий ризик, який випливає з істини про потенційну небезпеку будь-якої діяльності людини. Часто в пресі, по радіо і телебаченню одні і ті ж події називають по-різному - аварією або катастрофою. На перший погляд може здатися, що відмінностей між ними немає, але достатньо оцінити втрати і людські жертви, і відмінності в поняттях проявляються.

Аварія - це пошкодження машини, потокової лінії, системи енергопостачання, устаткування, транспортного засобу, будівлі або споруди. На промислових підприємствах аварії, як правило, супроводжуються вибухами, пожежами, обваленнями, викидом або розливом сильнодіючих отруйних речовин (СДОР). Ці події незначні, без серйозних людських жертв.

Катастрофа - подія з трагічними наслідками, велика аварія з загибеллю людей. Катастрофа - це непередбачена та несподівана ситуація, з якої постраждале населення не здатна впоратися самостійно. Розрізняють наступні види катастроф:

- екологічна катастрофа - стихійне лихо, велика виробнича чи транспортна аварія (катастрофа), що призводять до надзвичайно

несприятливих змін у сфері існування і, як правило, масового ураження флори, фауни, ґрунтів, повітряного середовища та природи в цілому;

- виробнича чи транспортна катастрофа - велика аварія, що призвела за собою людські жертви і значні матеріальні збитки;
- техногенна катастрофа - раптове, непередбачене звільнення механічної, хімічної, термічної, радіаційної та іншої енергії.

Стихійні лиха - це небезпечні явища або процеси геофізичного, геологічного, гідрологічного, атмосферного та іншого походження таких масштабів, при яких виникають катастрофічні ситуації, що характеризуються раптовим порушенням життєдіяльності людей, руйнуванням і знищенням матеріальних цінностей.

Стихійні лиха, як правило, призводять до аварій і катастроф у промисловості, на транспорті, в комунально-енергетичному господарстві та інших сферах життєдіяльності людини.

1.1.3 Методологія, теорія та практика безпеки життєдіяльності

На сучасному етапі розвиток системи соціальної освіти в галузі безпеки життєдіяльності тісно взаємопов'язан з певними факторами, закономірностями і тенденціями розвитку суспільства і освіти. У зв'язку з цим методологічними основами (закономірностями) практики безпеки життєдіяльності є методи теоретичного аналізу і синтезу наукового знання і наукових уявлень в галузі безпеки життєдіяльності.

Важливе методологічне значення у сфері безпеки життєдіяльності мають, крім основних, наступні закономірності освіти в галузі безпеки життєдіяльності:

1. Об'єктивна взаємозумовленість розвитку теорії і практики в галузі безпеки життєдіяльності та потреб сучасного суспільства. Ступінь і якість задоволення людських потреб залежать від стану безпеки життєдіяльності як особливої наукової області в цілому.

2. Взаємозв'язок психологічної, соціальної, культурологічної та професійної сутності особистості та її безпечної життєдіяльності. Розвиток особистості відбувається у певних соціальних умовах її життя, в діяльності, в спілкуванні з людьми. Людський організм розвивається не тільки за рахунок енергетичних ресурсів, які надходять із зовнішнього середовища, але і внаслідок взаємодії в соціальному середовищі. На основі відбивної здатності нервової системи у особистості розвивається пізнавальне ставлення до світу як ставлення суб'єкта до об'єкту. Наслідком зазначених психофізіологічних особливостей є взаємозв'язок і взаємовплив зовнішнього і внутрішнього розвитку особистості.

Безпека життєдіяльності як наукова і навчальна дисципліна пов'язана з вивченням закономірностей виникнення і розвитку загроз та небезпек і способів ефективного захисту від них соціуму (людини, його суспільств, людства) і навколишнього середовища у будь-яких умовах життєдіяльності.

В цьому проявляється її соціальна спрямованість, оскільки об'єктом небезпек і загроз виступає соціум, хоча суб'єктами можуть бути і природне середовище, та техногенна сфера, і інформація.

3. Єдність інтегративної цілісності та комплексності вищої педагогічної освіти в галузі безпеки життєдіяльності.

Будь-яка сфера знань, яка претендує на статус наукової, повинна подбати про свою методологію. При цьому методологію безпеки життєдіяльності слід розуміти не в вузькому практичному плані - як методологію наукового дослідження, що відноситься до вчення о нормах і правилах, законах та інструментарії, а в широкому сенсі - як світогляд, наукову ідеологію, своєрідну філософію, регулюючу інтегральне наукове пізнання, що включає: вибір методів досліджень; пояснення, опис, тлумачення фактів; розробку моделей на основі комплексного, системного підходу; побудова теорій; розробку концепцій безпеки.

Специфічною особливістю безпеки життєдіяльності є те, що її феномен не можна вивчити методами приватних наук або простим підсумовуванням їх методів. Її проблематика охоплює багато областей людського знання (економіку, соціологію, філософію, психологію, екологію та ін.) і є результатом взаємодії, цілісного взаємопов'язаного прояву. Ясно, що тут потрібна принципово нова методологія досліджень, своєрідний синтез методологій багатьох наук.

Безпека як наукова категорія розглядається в таких ракурсах:

- безпека як відсутність небезпеки;
- безпека як властивість соціальної системи;
- безпека як специфічний вид діяльності;
- безпека як стан захищеності.

Предметом безпеки життєдіяльності є безпека людини, суспільства, держави, планети, цивілізації в усьому різноманітті небезпек і загроз, в різних умовах, ситуаціях, у розвитку, у просторі і часу.

Об'єктами безпеки життєдіяльності є людина, суспільство, цивілізація.

Основними напрямками досліджень є:

- небезпеки та загрози людині, суспільству, державі, людству;
- об'єкти життєзабезпечення людини і суспільства;
- об'єкти безпеки і захисту;
- суб'єкти небезпек і загроз;
- небезпеки і загрози, їх характеристики, особливості виникнення, нанесений збиток та ін.;
- джерела небезпек і загроз, їх особливості;
- системи забезпечення безпеки, сили та засоби, склад і структура, цілі і завдання, режими функціонування.

В узагальненому вигляді напрямки досліджень по ієрархії і за сферами діяльності наведено в таблиці 1.1 і 1.2.

Як і ряд інших актуальних проблем, що мають відношення безпосередньо до виживання людини (екологія, охорона здоров'я, соціальне забезпечення), проблема створення цивілізованих умов праці ще не

усвідомлюється українським суспільством повною мірою. Багато в чому цьому сприяє той факт, що товариство не має достатньо ясного уявлення про реальні масштаби вкрай несприятливого стану справ з умовами праці і наслідки, які з цього випливають.

Становлення і динаміка безпеки життєдіяльності змістовно розкриваються у взаємодії феномену безпеки і середовища безпеки через соціальні механізми адаптації до подій внутрішнім і зовнішнім змінам.

Таблиця 1.1 – Напрями досліджень на ієрархічних рівнях

Ієрархічний рівень напрямку досліджень	Об'єкти безпеки	Причини небезпек і загроз	Найбільш суттєві небезпеки і загрози
Безпека ноосфери	Ноосфера	Загострення глобальних проблем: демографічної, енергетичної, екологічної	Виникнення світових воєн, в тому числі ядерної, здатної знищити ноосферу
Безпека регіонів	Об'єднання держав	Загострення міжнародних відносин, екологічної обстановки	Виникнення регіональних конфліктів і воєн
Безпека держави	Держава	Погіршення положення в економічній, соціальній, політичній та інших сферах безпеки	Виникнення громадянських воєн, розвал держави
Безпека суспільства	Суспільство, соціальна група	Нерівномірність розподілу матеріальних благ, зубожіння, безправ'я населення	Криміналізація суспільства, виникнення соціальних конфліктів, в тому числі збройних
Безпека особистості	Людина	Бідність, безправ'я, незахищеність, відсутність свободи, голод, хвороби	Вбивства, викрадення людей, тортури, грабежі, крадіжки, погрози, шантаж, залякування

Таблиця 1.2 – Напрями досліджень у сферах безпеки

Сфера безпеки (напрямок досліджень)	Об'єкти безпечності	Причини небезпек і загроз	Найбільш суттєві небезпеки і загрози
Геополітична	Міжнародні корпорації, держави	Наявність надприбутків, недосконалість законів, територіальні претензії	Військові конфлікти, крадіжки в особливо великих розмірах, міжнародний тероризм, наркобізнес
Політична	Партії, громадські рухи, структури влади	Криза влади, недосконалість законів	Корупція, зростання організованої злочинності, тероризм, криміналізація суспільства й економічних відносин, замовні вбивства
Економічна	Виробнича і	Наявність надприбутків.	Знищення

Сфера безпеки (напрямок досліджень)	Об'єкти безпеки	Причини небезпек і загроз	Найбільш суттєві небезпеки і загрози
	торговельна сфера	недосконалість законів, податкової політики	підприємств виробництва, торгівлі, варварське використання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища
Соціальна	Соціальні групи, громадські організації	Нерівномірність розподілу матеріальних благ, бідність, нерівноправність	Криміналізація суспільства, соціальних груп, відносин людей, соціальні конфлікти
Демографічна	Люди, колективи людей	Перенаселення, занепад медицини, зміна регіонально-етнічних пропорцій розподілу благ	Геноцид, етнічні збройні конфлікти, зниження середньої тривалості життя, вимирання населення
Продовольча	Продукти харчування	Нестача продуктів харчування, виснаження сільськогосподарських угідь	Випуск некондиційних продуктів харчування, масові отруєння населення
Культурологічна	Духовність, моральність, мораль	Падіння духовно- морального рівня і моралі	Моральна розбещеність, зростання алкоголізму, наркоманії, проституції, злочинних елементів
Енергоінформаційна	Свідомість, підсвідомість людини	Несанкціонований енергоінформаційний вплив	Неусвідомлювані кримінальні дії, зомбування
Військова	Озброєння і військова техніка	Недостатня охорона озброєння та військової техніки	Крадіжка озброєння і військової техніки, вибухових речовин, вибухи складів, забруднення середовища радіаційними та отруйними речовинами, тероризм
Інформаційна	Інформація та її інфраструктура	Недосконалість інформаційної інфраструктури та законів	Крадіжка, знищення, перекручення, розголошення інформації, економічний шантаж
Науково-технічна	Ноу-хау,	Можливість	Використання ноу-

Сфера безпеки (напрямок досліджень)	Об'єкти безпечності	Причини небезпек і загроз	Найбільш суттєві небезпеки і загрози
	перспективні технології	використання ноу-хау та перспективних технологій в кримінальних цілях	хау та перспективних технологій в злочинних цілях
Екологічна	Навколишнє середовище	Погіршення екологічної обстановки	Виробництво екологічно «брудних» продуктів харчування та іншої продукції, криміногенне оволодіння чистими територіями, зростання числа біженців та знедолених

Як осмислення властивостей соціального простору і властивостей часу, які є сферою реалізації культури безпеки, виступає нове структурування сучасного суспільства. Це дозволяє більш глибоко зрозуміти умови генерації загроз, викликів, ризиків і небезпек.

Головна мета безпеки життєдіяльності - виявлення закономірностей безпечного розвитку ноосфери, вивчення, упорядкування, класифікація і систематизація складних подій, процесів, явищ у галузі безпеки життєдіяльності людини і людства та вироблення відповідних заходів щодо їх попередження, локалізації та усунення. У сучасних наукових знань з предметної галузі безпеки життєдіяльності домінують інтеграційні тенденції і проявляється міждисциплінарний характер знань з предметної галузі безпеки життєдіяльності, які включають в себе елементи соціологічних, біологічних, екологічних, фізичних, хімічних, технічних, географічних, медичних, психологічних, математичних, військових та інших наук.

В даний час значення інтегративної функції предметної області безпеки життєдіяльності зростає також у зв'язку з тим, що посилюється увага до нових комплексних проблем (синергетичні природні катастрофи, міжнародний тероризм, ядерна безпека та ін.), виявляється їхня реальна значимість. Інтеграція в освіті в області безпеки життєдіяльності проявляється:

- системності змісту освітнього простору безпеки життєдіяльності;
- у взаємозв'язку теоретичної і практичної предметної підготовки студентів, теорії і практики методики навчання безпеки життєдіяльності;
- у взаємозв'язку лекційних, практичних, лабораторних, семінарських занять, курсових і дипломних робіт та педагогічних практик, студентських наукових конференцій.

4. Освіта в галузі безпеки життєдіяльності має специфічні показники:

- освіта в галузі безпеки життєдіяльності виступає чільним елементом захисту об'єктів безпеки від впливу комплексу негативних факторів навколишнього його природного, техногенного і соціального середовища;

- унікальність соціальної освіти в галузі безпеки життєдіяльності полягає в тому, що воно по-новому ставить свої цілі, сутністю яких є формування культури безпеки життєдіяльності, якостей особистості безпечного типу поведінки;

- соціальна освіта в галузі безпеки життєдіяльності по-новому підходить до змісту освіти, так як воно носить інтегративний характер і вимагає оволодіння широким спектром комплексних міжпредметних загальнонаукових і прикладних знань;

- прогностична спрямованість соціальної роботи в області безпеки життєдіяльності, пов'язана з необхідністю розпізнавати, оцінювати і прогнозувати небезпеки і загрози, що діють на людину, природу, соціум в умовах їх безперервного взаємодії з техносферою;

- практико-орієнтована спрямованість соціальної освіти в галузі безпеки життєдіяльності, що характеризується впровадженням професійно орієнтованих технологій навчання, що сприяють формуванню у студентів значущих для майбутньої діяльності якостей особистості безпечного типу поведінки, а також знань, умінь і навичок, що забезпечують якісне виконання функціональних обов'язків в обраній професійній області.

Представлені показники демонструють високу і багатосторонню значимість соціальної освіти в галузі безпеки життєдіяльності та дозволяють забезпечити практичну реалізацію основних принципів соціальної роботи в даній науковій області.

Оскільки різні аспекти безпеки (економічний, політичний, екологічний, інформаційний, військовий та ін.) розробляються багатьма науками, то кожна з них сама по собі вносить вклад у формування загальної теорії безпеки. Забезпечення безпеки базується на діяльності людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів з вивчення, виявлення, попередження, послаблення, усунення, ліквідації та відбиття загроз, здатних знищити їх, позбавити фундаментальних матеріальних і духовних цінностей, завдати неприйнятної (неприпустимої) збитку, закрити шлях до виживання та розвитку.

Одна з найважливіших завдань загальної теорії безпеки - розробка оптимальної структури системи безпеки, обґрунтування її цілей і завдань, місця і ролі основних компонентів, їх взаємодії.

Таким чином, загальна теорія безпеки, об'єктом і предметом дослідження якої виступає діяльність людей щодо забезпечення своєї безпеки та безпеки природних умов життя, створюється зусиллями багатьох природничих, суспільних і технічних наук, тобто є продуктом міждисциплінарних досліджень.

1.1.4 Ризик як категорія безпеки життєдіяльності

Соціальні небезпеки, як і будь-які інші, формуються в результаті акумуляції факторів ризику. У сучасній науковій літературі ризик розглядається як небезпека того, що випадкова подія може негативно вплинути на можливість досягнення бажаної мети.

Суспільна практика дає підставу стверджувати, що будь-яка діяльність людини потенційно небезпечна. Ні в одному виді діяльності неможливо досягти абсолютної безпеки. Це твердження є аксіомою і має виключно важливе теоретичне і методологічне значення, оскільки з нього можна зробити висновок про те, що, незважаючи на вжиті захисні заходи, завжди зберігається деякий залишковий ризик [4].

У суспільній практиці існує індивідуальний і соціальний ризик.

Індивідуальний ризик характеризує небезпеку певного виду для окремої людини - індивідуума.

Соціальний ризик (ризик для соціальної групи) - це залежність між частотою подій і числом уражених при цьому людей.

Умови, при яких реалізуються потенційні небезпеки, називаються **причинами**. Причини характеризуються сукупністю обставин, завдяки яким небезпеки проявляються і викликають ті або інші небажані наслідки і збитки. Причини і наслідки небезпеки є основними характеристиками таких подій, як нещасний випадок, пожежа, а також надзвичайна ситуація соціального характеру - масових заворушень, соціально-політичних конфліктів, військових конфліктів, воєн і т. д.

Тріада «причини - небезпека - небажані наслідки» - це логічний процес розвитку, що перетворює потенційну небезпеку в реальний збиток (наслідки). Як правило, цей процес включає кілька причин, оскільки одна і та ж небезпека, може реалізуватися в небажану подію з різних причин. В основі прогнозування локалізації небажаних соціальних подій лежить пошук причин.

Традиційні підходи до безпеки, особливо на побутовому рівні, базуються на абсолютній недопущення будь-якої небезпеки. Саме цим пояснюється категоричність вимог до техніки безпеки, безпеки дорожнього руху, протипожежної безпеки і закликів, що містяться в рекламі і буклетах про безпеку в тій чи іншій сфері діяльності. Однак, як свідчить суспільна практика, така концепція неадекватна законам життєдіяльності. Вимога абсолютної безпеки, по-перше, вельми туманно, а по-друге, може обернутися трагедією для людей, тому що забезпечити нульовий ризик у діючих соціальних системах неможливо.

Сучасний світ відкинув концепцію абсолютної безпеки і прийшов до концепції прийнятної ризику, тобто прагнення до такої безпеки, яку в даній соціально-економічній і науково-технічній ситуації сприймає суспільство.

Процедура визначення ризику дуже приблизна. В даний час виділяються чотири методологічних підходу до визначення ризику:

- інженерний, що спирається на статистику, розрахунок частот, імовірнісний аналіз безпеки, побудова «дерев безпеки»;

- модельний, заснований на побудові моделей впливу шкідливих факторів на окрему людину, соціальні, професійні групи тощо;
- експертний, коли ймовірність подій визначається на основі опитування досвідчених фахівців, тобто експертів;
- соціологічний, заснований на опитуванні населення.

Для вимірювання ризиків у соціальній сфері застосовується і система показників (індикаторів), за допомогою яких можна визначити не тільки кількісні, але і якісні порогові значення ризику. Показниками зазвичай називають події, процеси, прояви, відомості, ефекти, що дозволяють завчасно виявити небезпеки, їх характер, джерела, спрямованість, масштаби і можливі терміни настання. Вони, по суті, є ознаками, симптомами, сигналами небезпеки, їх якісними характеристиками.

До числа об'єктивних показників можна віднести результати вимірювання ступеня забруднення навколишнього середовища, статистичну оцінку стану і тенденцій кількісних і якісних змін параметрів злочинності, девіантної поведінки (алкоголізм, наркоманія, суїцид тощо), які збираються науково-дослідними центрами та іншими державними та громадськими установами та організаціями.

До суб'єктивних показників відносяться узагальнені відомості про виступи і уявлення індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому з приводу будь-якої діяльності і її результатів. Суб'єктивні показники - це відображення реальних небезпек і загроз у свідомості людей і різних спільнот. Особливе місце серед них займають соціологічні показники.

Слід зазначити, що об'єктивні і суб'єктивні показники можуть суперечити одне одному із-за помилок в оцінці процесів, дезінформації, дезорієнтації з боку конкуруючих угруповань або держав.

Діагностика небезпек і загроз має ряд особливостей:

- спостережувані їх провісники часто не викликають тривоги;
- люди по-різному сприймають небезпеки і загрози;
- кожен вид або тип небезпек має свої специфічні, найчастіше індивідуальні ознаки;
- сукупність ознак тієї чи іншої небезпеки проявляється по мірі розвитку її від однієї стадії до іншої - від зародження до переростання в безпосередню загрозу.

Відстеження, аналіз і порівняння небезпек і загроз дозволяють спостерігати динаміку їх розвитку, представити їх у вигляді графіків, таблиць, схем і т. д. Таке наочне відображення називають індикатором. Індикаторами можуть бути також прилади, наочно і звуками фіксують появу ознак небезпеки.

Технічні індикатори небезпеки отримали найбільше застосування в області військової справи, у підтриманні правопорядку та боротьбі із злочинністю, медицині та інших галузях безпеки. Це пов'язано не тільки з тим, що в цих областях небезпеки піддаються більш легкому технічному виявленню, але і з тим, що тут ставиться під загрозу існування величезних мас людей. Тому технічні індикатори ретельніше вивчаються і діагностуються.

Недосконалість теорії і методики аналізу динамічних процесів розвитку суспільства зобов'язує дослідників брати до уваги всю сукупність фактів і явищ, охоплювати максимально можливе число змінних. Для оцінки стану і регулювання проблем безпеки необхідно забезпечити можливість спостереження, аналізу причинно-наслідкових зв'язків. Для цього потрібно визначити вихідне положення (рівень кількості або рівень якості), яке покликане забезпечити адекватність відображення показників об'єктивної реальності, стан і тенденції розвитку сфери безпеки. Інакше кажучи, виділити критерії, завдяки яким можна оцінювати якість об'єкта і ефективність процесів, а також їх безпеку з точки зору прийняттого ризику.

В даний час в соціальній сфері таким критерієм є індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП). Керуючись ним, ООН визначає країни, де створені найкращі умови для життя. ІРЛП складається з трьох параметрів:

- тривалість життя (по якому судять про рівень охорони здоров'я);
- рівень освіти (відсоток людей, які мають початкову, середню і вищу освіту);
- ВВП на душу населення (за яким оцінюється рівень життя).

Ці критерії дозволяють не тільки визначити ІРЛП, але і характеризують рівень безпеки, а отже, і прийнятний рівень ризику людини і суспільства, в якому він живе і діє. Наявність зазначених критеріїв - наочне свідчення того, що безпека і рівень прийняттого ризику можна виміряти, а отже, й управляти ними.

Суперечливість і динамізм, характерні для сучасних суспільних процесів, різке загострення екологічної ситуації, збільшення потоку інформації з проблем комплексної безпеки висувають в практичному плані завдання управління процесами безпеки життєдіяльності, в тому числі і на рівні управління ризиками надзвичайних ситуацій (НС).